

SPOŁECZEŃSTWO
EDUKACJA
JEZYK

Tom 8/2018, ss. 109-116
ISSN 2353-1266
e-ISSN 2449-7983
DOI: 10.19251/sej/2018.8(10)
www.sej.pwsplock.pl

Aleksandra Penszyńska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

***RESTITUCJA I OCHRONA DÓBR KULTURY. ZAGADNIENIA
PRAWNE. ZWROT DÓBR KULTURY WYPROWADZONYCH
NIEZGODNIE Z PRAWEM Z TERYTORIUM PAŃSTWA
CZŁONKOWSKIEGO NA PODSTAWIE DYREKTYWY
2014/60/UE Z DNIA 15.05.2014 R., RED. IWONA GREDKA-
LIGARSKA, ANNA ROGACKA-ŁUKASIK, WYŻSZA SZKOŁA
„HUMANITAS”, SOSNOWIEC 2017, SS. 130***

Recenzowana publikacja została wydana w 2017 roku nakładem Oficyny Wydawniczej „Humanitas” Wyższej Szkoły „Humanitas” w Sosnowcu. Powstała jako podsumowanie projektu badawczego „Zwrot dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego na podstawie Dyrektywy 2014/60/UE z dnia 15.05.2014r.”, realizowanego przez Instytut Administracji i Prawa Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu w latach 2016 – 2017.

Celem publikacji, co zostało podkreślone przez autorów w słowie wstępnym, była zmiana perspektywy postrzegania ochrony dóbr kultury i odejście od występującego w dostępnej literaturze nurtu analizy pojęć i relacji między nimi. Autorzy starają się ukazać dobra kultury i ich ochronę z perspektywy krajowej, europejskiej i światowej, dokonując tym samym porównania przyjętych rozwiązań.

Na pracę składa się siedem rozdziałów, każdy z nich pióra innego autora. Wśród grona autorów znajdują się odpowiednio: Maciej Borski z WS Humanitas, Dorota Flešzer z WS Humanitas, Andrzej Jakubowski z Instytutu Nauk Prawnych PAN, Olgierd Jakubowski z Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów w Warszawie, Iwona Gredka-Ligarska z WS Humanitas, Anna Rogacka-Łukasik z WS Humanitas oraz Żaneta Gwardzińska z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Przedmiotem niniejszej recenzji są w głównej mierze trzy z siedmiu rozdziałów zawartych w publikacji, które w mojej ocenie stanowią z jednej strony cenne źródło informacji o ochronie dóbr kultury, ale z drugiej strony pozostawiają konieczną do uzupełnienia lukę lub powtarzają zgromadzone już w literaturze przedmiotu informacje.

Autorem rozdziału I pt. *Odzyskiwanie utraconych dóbr kultury z perspektywy wyrażonej w art. 6 Konstytucji RP zasady ochrony dziedzictwa kulturalnego* jest Maciej Borski, obecny Prodziekan ds. studenckich Wydziału Administracji i Zarządzania WS Humanitas w Sosnowcu. Tekst ma, zgodnie z tytułem jaki mu nadano, wskazać na związek między restytucją dóbr kultury a zasadą ochrony wynikającą z art. 6, analizowanego w kontekście poprzedzającego go art. 5 Konstytucji RP.

Zauważyć należy niestety, iż autor w minimalnym, wręcz znikomym stopniu odnosi się do wskazanego w tytule odzyskiwania dóbr kultury, skupiając się w większości swojego wywodu na wielokrotnie i szeroko omawianym w literaturze problemie zdefiniowania używanych przez ustawodawcę pojęć. Autor rozpoczyna swoją analizę od przytoczenia rysu historycznego problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego, wskazując na dekret z 1918 roku, rozporządzenia z 1928 i 1932 roku oraz nieobowiązującą już ustawę z 1962 roku. Przywołuje rozwiązania prawa międzynarodowego, dokonując przykładowego wyliczenia konwencji międzynarodowych odnoszących się do kwestii ochrony, takich jak Konwencja Haska z 1954 roku, Konwencja Paryska z 1972 roku czy Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku. Wskazuje również na dokumenty prawa europejskiego, takie jak Statut Radu Europy, Europejska Konwencja Krajobrazowa z 2000 roku oraz Europejska Konwencja Kulturalna z 1954 roku. Wyliczenie jest dość obszerne, obejmuje zarówno konwencje, jak też rekomendacje, deklaracje, decyzje i zalecenia. Nie są one jednak szerzej omawiane. Podkreślany jest wielokrotnie aspekt dbałości o dobra kultury, jedności wspólnotowej i współpracy międzynarodowej, który pojawia się we wstępach właściwie wszystkich tego typu dokumentów, czy to krajowych, czy międzynarodowych i jest w nich powtarzany.

Autor wskazuje na różnicę pojęć dobra kultury i zabytku, odwołując się do definicji zabytku z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 roku [Ustawa o ochronie zabytków] oraz dobra kultury, które zdefiniowane zostały najpełniej w art. 1 Konwencji haskiej z 14 maja 1954 roku o ochronie dóbr kulturalnych w czasie konfliktu zbrojnego [Konwencja haska]. Pojęcie dobro kultury jest znacznie szerszym pojęciem niż zabytek. By obiekt uznano za zabytek zgodnie z terminologią obecnie obowiązującej w Polsce ustawy musi być on wytworem człowieka lub związanym z jego działalnością, a także, co budzi wielokrotnie wątpliwości interpretacyjne, stanowić „świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową” [Ustawa o ochronie zabytków]. Pojawia się jednak problem subiektywnego zaopiniowania przez specjalistów, którzy biorąc pod uwagę wszystkie okoliczności oceniają *ad casum*, czy obiekt kryteria spełnia, gdyż jednoznacznych wytycznych w aktach normatywnych znaleźć nie można [Wilk, 2015]. Nie wskazuje natomiast na

pojęcie dzieła sztuki, które odróżnia się od pojęcia zabytku, a często błędnie bywa używane zamiennie. Definicji dzieła sztuki jako takiej próżno jednak szukać w literaturze przedmiotu, gdyż o statusie dzieła sztuki decyduje jego walor artystyczny, estetyczny, ocena odbiorców, przy jednoczesnej niemożliwości odtworzenia samego procesu tworzenia dzieła [Wilk, 2015]. Przywołane zostają pojęcia dobra kultury współczesnej, które definiuje art. 2 pkt 10 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 roku [Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu] oraz pojęcie dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury, które pojawia się na gruncie polskiego Kodeksu Karnego [Kodeks Karny].

W kolejnej części artykułu autor nawiązuje do dyrektywy PE i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 roku w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprrowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, która została implementowana do polskiego porządku prawnego przez ustawę o restytucji narodowych dóbr kultury dóbr kultury z dnia 25 maja 2017 roku [Ustawa o restytucji]. To właśnie ona wprowadza i definiuje pojęcie narodowego dobra kultury, co było niezbędne dla korzystania z procedury zwrotu przewidzianej w dyrektywie. Definicja obejmuje swoim zakresem grupę dóbr kultury znacznie szerszą niż dotychczasowe regulacje dotyczące ochrony zabytków jako takich, gdyż zwiera w sobie także obiekty nie zabytkami, a wpisane do inwentarza muzeum czy też materiały biblioteczne. Kolejne pojęcia, do których Maciej Borski nawiązuje są to: kultura oraz narodowe dziedzictwo kulturalne, które zostają wspomniane w art. 5 i 6 Konstytucji. Dotykamy tym samym o pojęcie narodu, pisanego zarówno małą jak i wielką literą, wkraczając na grunt dóbr niematerialnych, czyli spuścizny duchowej.

Dalej przechodzimy do podmiotów zobowiązanych przez art. 6 Konstytucji do stwarzania dostępu do dóbr kultury. Nie kończy się w tym miejscu definiowanie i wyjaśnianie użytych przez ustawodawcę pojęć, co niewątpliwie bardziej pasowałoby do komentarza, aniżeli artykułu takiej treści, gdyż znów próżno szukać powiązań z tytułem i tematem przewodnim. Co więcej na powiązanie artykułu z tematem nie wskazuje również jego streszczenie zamieszczone na końcu.

W zakończeniu autor stawia dość śmiało wnioski i postulaty *de lege ferenda*, w których proponuje stworzenie jednego aktu prawnego, który w całości i jednoznaczny sposób zdefiniowałby wszystkie pojęcia używane w temacie ochrony dóbr kultury. Nie sądzę jednak, by w polskim porządku prawnym było to możliwe, tym bardziej, że przez dziesiątki lat nie doszło do tego również na gruncie prawa międzynarodowego, którego dorobek w tym zakresie jest jednak znacznie donioślejszy.

Podsumowując należy z przykrością stwierdzić, iż mimo dużej liczby informacji i przytoczonych definicji pojęć z zakresu ochrony dóbr kultury treść artykułu nie jest powiązana z jego tytułem i w żaden sposób nie nawiązuje do kwestii odzyskiwania dóbr kultury, mimo przywołania ustawy o restytucji oraz dyrektywy będącej przedmiotem powyższej publikacji. Obejmuje swoim zakresem problemy definicyjne, które wielokrotnie już pojawiały się w literaturze przedmiotu, nie jest wobec tego tekstem o charakterze innowacyjnym.

Autor rozdziału trzeciego (*Regionalne systemy ochrony dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wywozem. Analiza krytyczna*), Andrzej Jakubowski z Zakładu Prawa Międzynarodowego Publicznego Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, został w 2016 roku uhonorowany nagrodą Fundacji im. Profesora Manfreda Lachsa w zakresie najlepszych publikacji książkowych autorów polskich z dziedziny prawa międzynarodowego publicznego, opublikowanych w 2015 roku, w kategorii debiut. Artykuł ma na celu wskazanie w jakim stopniu przeciwdziałanie i zwalczanie nielegalnego obrotu zabytkami może być uznane za zasadę prawa międzynarodowego. Autor podejmuje próbę wskazania regionalnych rozwiązań przyjętych na gruncie prawa międzynarodowego w różnych częściach świata oraz sprawdzenia, czy przy obecnej ochronie zabytków przed transgranicznym, nielegalnym wywozem partykularne interesy państw wygrywają z ogólnymi wartościami ochrony, wspominając już na wstępie o odnoszących się do tej kwestii tezach Johna H. Merrymana.

Autor rozpoczyna analizę zapobiegania nielegalnemu obrotowi od przedstawienia przyjętych w 1964 roku przez Konferencję Generalną UNESCO „Zaleceń dotyczących środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury” (ang. „Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and Transfer of Ownership of Cultural Property” [www1]), które dały podwaliny pod stworzenie jednego z najważniejszych dokumentów w tym zakresie, czyli Konwencji paryskiej dotyczącej środków zmierzających do zakazu oraz zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury z 17 listopada 1970 roku [Konwencja paryska]. Traktat ten zauważa kwestie moralne, nad którymi państwa mają podjąć dyskusję na arenie międzynarodowej, a jednocześnie stwarza dobre fundamenty pod dalsze działania w zakresie ochrony dóbr kultury [Zalasińska, 2015, s. 99]. Niedoskonałości tego narzędzia ochrony zostały zauważone przez profesor Lyndel V. Prott, wieloletniego badacza dokumentów UNESCO, która wskazuje między innymi na powolny proces ratyfikacji, pobłażliwy charakter oraz pozostawienie zbyt wielu kwestii do dyskrecjonalnej kompetencji państw stron [www4]. Autor recenzowanego rozdziału zwracając uwagę na ów traktat płynnie przechodzi do kolejnego dokumentu, który powinien być zauważany w aktualnych źródłach dotyczących nielegalnego wywozu dóbr kultury. Na uznanie zasługuje zatem fakt przywołania Konwencji z 24 czerwca 1995 roku dotyczącej skradzionych i nielegalnie wywiezionych obiektów kulturalnych, którą przygotował Międzynarodowy Instytut Unifikacji Prawa Prywatnego – UNIDROIT, a która opracowana została na podstawie wzmiankowanej Konwencji paryskiej z 1970 roku [Konwencja paryska].

Następnie autor omawia rozwiązania przyjęte na gruncie europejskim i w tym miejscu niewątpliwie należy docenić uwzględnienie Europejskiej Konwencji Kulturalnej z 1954 roku [Europejska Konwencja Kulturalna], która wzmocniła współpracę między państwami Europy, a przede wszystkim na uwagę zasługują kolejne dwa dokumenty, które dość rzadko pojawiają się w bieżących opracowaniach. Mowa tutaj o „Europejskiej konwencji o przestępczości przeciwko dobrom kultury sporządzonej

23 czerwca 1985 roku w Delphi (ang. „1985 European Convention on Offences relating to Cultural Property”, ETS No. 119) [www3; Marcinkowska, 2009, s. 239], która nie weszła w życie oraz o „Konwencji o przestępstwach przeciwko dobrom kultury” z Nikozji, przyjętej przez Komitet Ministrów Rady Europy maja 2017 roku (ang. „Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property”, CETS No. 221) [www3], która oczekuje na dostateczną liczbę ratyfikacji (pięciu państw, w tym trzech z Rady Europy). Byłby to w zasadzie pierwszy od czasów konwencji haskiej z 1954 roku kompleksowy dokument normujący problematykę tego rodzaju przestępczości, zawierający zarówno przepisy materialne jak i proceduralne. Badacz wskazuje na szczególną rolę Unii Europejskiej w kształtowaniu międzynarodowej współpracy. Podkreśla, co ważne, iż Unia jako taka jest stroną konwencji UNESCO. Jednocześnie nie stara się wyłącznie wymieniać istniejących dokumentów i przyjmowanych rozwiązań, ale wskazuje na ich błędy i konieczność ich uzupełnienia, chociażby w zakresie jednolitego systemu kontroli importu dóbr kultury. Wskazując na konwencję przygotowaną przez UNIDRO-IT płynnie przechodzi do dyrektywy będącej głównym przedmiotem zainteresowania recenzowanej publikacji, gdyż ta korzysta z przyjętych w traktacie rozwiązań, chociażby w kwestii ciężaru dowodu czy dobrej wiary. Jednocześnie podkreśla rosnące zaangażowanie Unii Europejskiej w konflikty międzynarodowe w Syrii i Iraku, co jest szczególnie ważne w obliczu aktualnych wydarzeń na świecie.

Autor nie skupia się jedynie na rozwiązaniach europejskich, ale wskazuje czytelnikom na instrumenty prawne państw amerykańskich, afrykańskich, arabskich i azjatyckich. Organizacja Państw Amerykańskich, która powstała w 1948 roku i skupiła obie Ameryki, do tej pory nie angażujące się w rozwój prawa ochrony dóbr kultury. W 1976 roku przyjęły konwencję z San Salvador, która jest istotna z punktu widzenia ochrony dóbr kultury przed nielegalnym wywozem, mimo, iż nie ratyfikowały jej wszystkie państwa, na co autor zwraca uwagę. Jej rozwiązania oparto na konwencji paryskiej z 1970 roku. Autor, co również warto jest podkreślić zwraca uwagę na szczególny tryb zwrotu nielegalnie wywiezionych dóbr przewidziany w konwencji z San Salvador [Charymska, 2016, s. 180]. Przewiduje on interwencję rządu państwa, z terytorium którego nielegalnie wywieziono dobro kultury. Państwo zubożone o wywiezione dobro może wystąpić z żądaniem zwrotu do państwa, na terytorium którego dobro obecnie się znajduje, co odbywa się na drodze dyplomatycznej. Jednocześnie należy przedstawić dowód wywieżenia, który jest oceniany przez państwo zobowiązane do zwrotu dobra kultury, za który poniesie koszty [Charymska, 2016, s. 180]. Zasluguje to na uwagę, gdyż różni się znacznie od rozwiązań przyjętych przez państwa europejskie. Tym bardziej należy docenić ujęcie tej kwestii w tej części artykułu. Dalej mowa o równie interesujących rozwiązaniach Ameryki Środkowej, a także Unii Afrykańskiej, powstałej późno, gdyż dopiero w 2001 roku oraz przyjętej dla tego obszaru Karty Kulturowej.

Ciekawym zagadnieniem jest Liga Państw Arabskich, która powstała już w 1945 roku i jest najstarszą organizacją regionalną. Pomimo tak długiego funkcjonowania, dorobek państw w omawianym tu obszarze jest znikomy, a ich działania opierają

się w dużej mierze na konwencji paryskiej. Działań tych nie ułatwiają jednak trwające na tych obszarach konflikty zbrojne.

W ostatnim akapicie, który jest jednocześnie podsumowaniem rozdziału autor dochodzi do trafnych wniosków, iż najbardziej rozwiniętym systemem ochrony dóbr kultury jest system europejski. UNESCO podejmuje jednak stosowne działania, by zbliżyć do siebie poziomem ochronę dóbr kultury na całym świecie, czego przykładem może być kampania #Unit4Heritage, podjęta w obliczu konfliktów zbrojnych trwających w Iraku i Syrii, gdzie wiele dóbr kultury uległo kradzieży lub nielegalnemu wywozowi.

W świetle powyższej analizy należy uznać, iż rozdział ten jest jednym z bardziej wartościowych w całej publikacji. Autor nie tylko przedstawia istotne fakty z zakresu prawa ochrony dóbr kultury, ale również zachęca czytelnika do pogłębienia wiedzy, podając mu tylko załączek informacji, które nie są jedynie historycznymi, ale nawiązują do aktualnych wydarzeń na świecie.

Autorka rozdziału V publikacji (*Wykonanie orzeczenia nakazującego zwrot dobra kultury na terytorium państwa członkowskiego UE w świetle Dyrektywy 2014/60/UE*) Iwona Gredka–Ligarska jest pracownikiem WS Humanitas w Sosnowcu i adwokatem w Katowicach. Analizuje ona w przedmiotowym rozdziale zmiany, które zaszły w postępowaniu restytucyjnym i wykonaniu orzeczenia od wejścia Dyrektywy 2014/60/UE w porównaniu do wcześniej obowiązującej Dyrektywy 93/7/EWG.

Pierwsza część artykułu dość trafnie wskazuje na słabe strony poprzednio wykorzystywanego dokumentu. Objęcie dobra kultury procedurą zwrotu było często uzależnione od wieku lub wartości tegoż dobra. Problemem był zbyt krótki termin oraz niedostosowany i niezbyt zintegrowany elektroniczny system wymiany informacji. To, na co autorka zwraca uwagę jako na najistotniejszą według niej kwestię, to rozkład ciężaru dowodu. Poprzednia dyrektywa nie wskazywała na możliwość wypłacenia odszkodowania pod warunkiem wykazania należytej ostrożności i staranności posiadacza dobra kultury, co nierzadko prowadziło do konieczności przeprowadzania niemożliwych dowodów przez państwo próbujące odzyskać dobro kultury. Nowy dokument pozwala na uniknięcie podobnych rozterek i daje możliwość skorzystania ze swoich rozwiązań w procedurze odzyskiwania dóbr kultury. Jest to szczególnie interesujące w kontekście sądów polskich, które nie wykorzystywały do tej pory rozwiązań poprzedniej dyrektywy.

Autorka wskazuje, iż chce w swojej pracy skupić się na procedurze wykonywania wyroków sądów polskich nakazujących zwrot dóbr kultury na terytorium państwa członkowskiego. Kwestii egzekucji wyroków nie regulował dokument 93/7/EWG, pozostawiając ten problem przepisom prawa wewnętrznego poszczególnych państw. Często było to jednak złudne, chociażby w przypadku Rzeczypospolitej Polskiej, której ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 roku nie przewidywała żadnych regulacji w tym zakresie. Tworzyła się zatem luka prawna, której nie sposób wypełnić było przepisami procedury cywilnej. W tej materii Iwona Gredka–Ligarska przywołuje wiele wypowiedzi Piotra Steca, specjalisty w zakresie prawa cywilnego

porównawczego, związanego z Uniwersytetem Opolskim, odnoszących się do odpowiedniego stosowania art. 1041 i 1050 Kodeksu Postępowania Cywilnego z 1964 roku (dalej: KPC), które nie pozwoli jednak na osiągnięcie spodziewanych rezultatów. Nie odpowiada to bowiem roszczeniom państw występujących o zwrot. To, co również podkreśla autorka, zauważono w uzasadnieniu do ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury z 25 maja 2017 roku [Ustawa o restytucji] i wskazano, że niewłaściwe byłoby dla roszczeń o zwrot dobra kultury odpowiednie stosowanie przepisów dotyczących obowiązku wydania rzeczy. Podczas tworzenia tekstu rozdziału polska ustawa o restytucji narodowych dóbr kultury była w przygotowaniu, autorka wskazuje jednak na art. 36, który mówi o odpowiednim stosowaniu art. 1050 KPC, a w przypadku ustanowienia pełnomocnika do odbioru dobra kultury art. 1041 KPC. Zauważyć można nieścisłość powyższych rozważań i rozwiązań przyjętych przez ustawodawcę, na co konsekwentnie zwraca uwagę autorka. Następuje krytyczna ocena owych rozwiązań, poparta wieloma dowodami i przykładami, co zasługuje na głęboką analizę i zainteresowanie. Autorka śmiało zarzuca ustawodawcy nieprzemyślane usytuowanie egzekucji wyroków dotyczących dóbr kultury na równej płaszczyźnie z tymi odnoszącymi się do rzeczy ruchomych.

Pojawia się propozycja rozwiązań *de lege ferenda*, które mogłyby poprawić skuteczność działania instrumentów prawa materialnego przewidzianych przez dyrektywę 2014/60/UE. Autorka za zasadne uznaje wprowadzenie rozwiązania odrębnego, proponując nawet możliwą treść ewentualnie wprowadzanych przepisów. Wskazuje to na głęboką analizę, która została przeprowadzona, by dojść do wniosku, że przyjęte przez ustawodawcę rozwiązania nie znajdują zastosowania w praktyce. Nie mogą być bowiem odniesione do wszystkich stanów faktycznych, są wobec tego niepraktyczne.

Przedmiotowy rozdział porusza ważny problem niedostosowania przyjętych w polskim prawie wewnętrznym rozwiązań do odzyskiwania dóbr kultury w praktyce i sytuacji, jakie mogą w tej materii zaistnieć. Autorka kompleksowo zwraca uwagę na rozwiązania *de lege lata* i *de lege ferenda*, co czyni tekst interesującym i skłaniającym do refleksji nad procedurą odzyskiwania dóbr kultury.

Na uwagę zasługują również pozostałe rozdziały publikacji, szczególnie te odnoszące się do rozwiązań współczesnych takich jak *International Market Information*, które rozwijają system ochrony dóbr kultury. Publikacja porusza aktualne kwestie, zarówno te międzynarodowe, jak regionalne i krajowe, powiązane ze współczesnymi wydarzeniami politycznymi. Odnaleźć można jednak liczne powtórzenia treści z literatury przedmiotu ochrony dóbr kultury, które nie rozszerzają omawianego tematu. Problematyka tytułowej dyrektywy i polskiej ustawy z 2017 roku została jednak pokazana z wielu perspektyw, co powinno zostać zauważone.

Bibliografia

- Charymska E. 2016. „Międzynarodowy wymiar dziedzictwa kulturalnego”. *Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A*, 7 (1).
- Europejska Konwencja Kulturalna Dz.U. 1994 nr 118 poz. 565.
- Kodeks Karny, Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553.
- Konwencja haska o ochronie dóbr kulturalnych w czasie konfliktu zbrojnego z 14 maja 1954 roku, Dz.U. 1957 nr 46 poz. 212.
- Konwencja paryska dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury z 17 listopada 1970 roku, Dz.U. 1974 nr 20 poz. 106.
- Marcinkowska M. 2009. Rola organizacji międzynarodowych w kształtowaniu polityki dóbr kultury w Polsce. W *Prawna ochrona dóbr kultury*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku, Dz.U. z 2014r., poz. 1446.
- Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 roku, Dz.U. 2003 nr 80 poz. 717.
- Ustawa o restytucji narodowych dóbr kultury z dnia 25 maja 2017 roku, Dz.U. 2017 poz. 1086,
- Wilk, D. 2015. *Falszerstwa dzieł sztuki. Aspekty prawne i kryminalistyczne*. Warszawa: Wydawnictwo CH Beck.
- Zalasińska K. 2015. „Konwencja UNESCO z roku 1970”. *Cenne. Bezcenne. Utracone* 1/82 – 2/83.
- [www1] http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13083&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, (dostęp 16.06.2018).
- [www2] <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/119>, (dostęp 16.06.2018).
- [www3] <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/221>, (dostęp: 16.06.2018).
- [www4] *Cultural Heritage and International Law: A Conversation with Lyndel Prott for The Getty Conservation Institute*, http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/newsletters/16_2/dialogue.html (dostęp: 16.06.2018).